

Külpolitikai nyitás Magyarországon az 1980-as évek második felében

Jelen számunk négy tanulmányának alapjául a 2022. szeptember 1–3. között Miskolcon megrendezett *Kádár-korszak, kádárizmus, korlátozott mozgástér: magyar modell?* című Országos Jelenkortörténeti Konferencia „Külpolitikai nyitás Magyarországon az 1980-as évek második felében” című paneljének előadásai szolgáltak. A panel ötlete Mátyus Sándor nyugalmazott nagykövettől, Horn Gyula egykori közeli munkatársától származott. Mátyus szerint a Horn külügyi államtitkársága, majd külügyminiszter-sége idején lezajlott nyitás „külpolitikai rendszerváltással” ért fel.¹ Magyarország ugyanis több olyan országgal és területtel létesített kapcsolatot, amelyekkel a diplomáciai viszony, de akár csak a kapcsolatfelvétel akkoriban tabunak minősült a szovjet tömb országokban.² A panel résztvevői közül Tarrósy István a Dél-afrikai Köztársasággal történt kapcsolatfelvétel körülményeit ismertette, Novák Attila előadása a magyar–izraeli viszony rendezésének részleteit tárgyalta, Csoma Mózes pedig azt a folyamatot mutatta be, amelynek eredményeként 1989. február 1-jén a Magyar Népköztársaság diplomáciai kapcsolatot létesített a Koreai Köztársasággal. A negyedik előadó, Isaac Bershady a győri Rába Vagon- és Gépgyár kínai vendégmunkásprogramjának példáján azt vizsgálta, hogy a magyar–kínai politikai kapcsolatok javulása milyen hatással volt a két ország gazdasági együttműködésére.

A magyar külpolitikai aktivitást egyrészt a nemzetközi politikai környezet megváltozása tette lehetővé, másrészt az ország gazdasági helyzete kényszerítette ki. Ahogyan azt Böröcz József már az 1990-es évek elején megállapította, a hidegháború éveiben a Szovjetunió érdekszférájába került kelet-közép-európai országok, köztük Magyarország helyzetét a kettős (birodalmi és piaci) függőség határozta meg, és a piaci függés egyre fontosabbá vált a birodalmi függéssel szemben.³ Ez azt jelentette,

1 Mátyus Sándor vitaindító előadása a *Kádár-korszak, kádárizmus, korlátozott mozgástér: magyar modell?* című Országos Jelenkortörténeti Konferencia „Külpolitikai nyitás Magyarországon az 1980-as évek második felében” című paneljében. Miskolc, 2022. szeptember 2.

2 A panel előzményének tekinthető a magyar–tajvani kapcsolat kezdeteit bemutató tanulmány, amely a *Világtörténet* 2020/1. számában jelent meg (Vámos Péter: „Kedvező a pillanat, hogy továbblépjünk a magyar–tajvani kapcsolatokban.” A budapesti Tajpej Kereskedelmi Iroda megnyitása. In: *Világtörténet*, 10. (42.) (2020) 1. sz. 99–118.). A magyar–tajvani kapcsolatépítésben aktív szerepet játszó Mátyus Sándor e tanulmány elolvasása után kereste meg e sorok íróját, és a vele való beszélgetésből született meg a panel ötlete.

3 Böröcz József: *Kettős függőség és tulajdonvákuum: társadalmi átalakulás az államszocialista félperiférián.* In: *Szociológiai Szemle*, 2. (1992) 3. sz. 3–20.; Böröcz József: *Hasított fa. A világszisztem-elmélettől a globális struktúraváltásokig.* Bp., 2017.

hogy miközben Magyarország politikai és gazdasági mozgásterét elsősorban a Szovjetuniótól való függés határozta meg, Nyugat-Európához és általában a fejlett kapitalista világhoz egyre szorosabb gazdasági szálak fűzték. A 2000-es évek elején Békés Csaba ezt azzal egészítette ki, hogy miközben a szovjet birodalomhoz tartozás mindvégig keretek közé szorította a magyar külpolitikát, a fejlett nyugati technológiára és az 1980-as években a kölcsönökre való utaltság mellett Magyarország érdekérvényesítését az 1960-as évektől egy harmadik elem, a térség országai közötti lobbiküzdelem is meghatározta.⁴

Ebben a kontextusban különösen fontos, hogy az 1980-as évek második felében a Szovjetunióban Mihail Gorbacsov hatalomra kerülését követően átfogó változások indultak meg. A Szovjetunió legszorosabb szövetségesei, köztük Magyarország számára különösen fontos volt az új moszkvai vezetés szövetségi politikáját korábban meghatározó, a Szovjetunió biztonsági érdekekeit akár a szocialista országok szuverenitásának korlátozásával is biztosítani kívánó, Brezsnyev-doktrínaként ismert alapelv „lebegtetése”. Ez a történelmi szakirodalomba Békés Csaba által bevezetett kifejezés azt jelentette, hogy miközben a szovjet vezetők 1988–1989-ben többször ígéretet tettek arra, hogy lemondanak a katonai erő alkalmazásáról, mindvégig azt hangsúlyozták, hogy a Szovjetunió érdekeinek a szocializmus megőrzése felel meg leginkább.⁵ A magyar külügyi vezetés e kettős függőség és hármass megváltozott keretei között – ismét Békés Csaba kifejezésével élve – a *konstruktív lojalitás* politikáját folytatta, azaz igyekezett a magyar nemzeti érdekeknek megfelelően bővíteni az ország nemzetközi mozgásterét.⁶ A magyar gazdasági reformok 1989 elejére már odáig jutottak, hogy a Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) Politikai Bizottsága március 14-i ülésén a gazdaságpolitika középpontjába a világgazdasági nyitást, a gazdasági liberalizálást és a külgazdasági fordulatot helyezte, és ehhez a magyar–szovjet gazdasági kapcsolatok és a Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa (KGST) gyökeres megújítása mellett foglalt állást.⁷ E politika sikerét mutatja, hogy a rendszerváltozás éveiben a magyar külpolitika egy sor relációban ért el áttörést.

A legfontosabb ország mind gazdasági, mind politikai szempontból a Koreai Köztársaság volt, részben azért, mert a Koreai-félsziget megosztottságából adódóan a Magyar Népköztársaság a többi szocialista országhoz hasonlóan a Koreai Népi Demokratikus Köztársasággal (KNDK) tartott fenn diplomáciai kapcsolatot. Csoma Mózes tanulmánya a magyar–dél-koreai kapcsolatfelvétel előzményeit és körülményeit a magyar–észak-koreai relációt is figyelembe véve mutatja be. A szerző megállapítja, hogy Magyarország az 1980-as években a vele azonos társadalmi rendszerű és hasonló ideológiai alapokon nyugvó KNDK, közkeletű meg-

4 Békés Csaba: *Európából Európába. Magyarország konfliktusok keresztjében, 1945–1990.* Bp., 2004. 248–249.

5 Békés Csaba: *Enyhülés és emancipáció. Magyarország, a szovjet blokk és a nemzetközi politika, 1944–1991.* Bp., 2019. 317–322.

6 Lásd például: Békés Csaba: *Bevezető. A magyar külpolitika fő vonásai, 1945–1990.* In: *Magyarország külkapcsolatai, 1945–1991.* Szerk.: Horváth Sándor – Kecskés D. Gusztáv – Mitrovits Miklós. Bp., 2021. 30.

7 Jegyzőkönyv az MSZMP Politikai Bizottságának 1989. március 14-én megtartott üléséről. MNL OL 288. f. 5/1057. ó. e., 4–5.

nevezéssel Észak-Korea rosszallása ellenére, elsősorban gazdasági okok miatt vette fel a kapcsolatot Dél-Koreával. A kapcsolatfelvételt a szöuli kormány kezdeményezte még az 1970-es években. A dél-koreai lépésnek Korea-közi és gazdasági oka is volt. Egyrészt a szöuli vezetés igyekezett Phenjan ellenében bővíteni a nemzetközi kapcsolatait, másrészt az erősödő dél-koreai gazdaság új piacokat keresett az addig politikai okok miatt tőle elzárt szocialista országokban.

Az 1980-as évek elején a gazdasági kapcsolatait a kapitalista világgal is fejleszteni kívánó budapesti vezetés szintén nyitottnak mutatkozott a szorosabb gazdasági együttműködésre. Egyrészt Magyarországnak is érdeke volt a működő tőke behozatala, másrészt a magyar gazdaságnak is szüksége volt a bevételt konvertibilis valutában hozó kapitalista exportpiacokra. Ez a szempont érvényesült a többi úttörő lépés során is, a magyar párt- és állami vezetés ezért kívánta bővíteni a gazdasági-kereskedelmi kapcsolatokat Afrika, a Közel-Kelet és Kelet-Ázsia kapitalista országaival és térségeivel. Többek között ez állt a budapesti tajvani kereskedelmi iroda létrehozása mögött, és ez a megfontolás vezette a győri Rába vezetőit is a kínai vendégmunkások fogadásakor.

Izrael kapcsán Novák Attila azt hangsúlyozza, hogy a gazdasági szempontok vizsgálatakor számolni kellett az arab országok rosszallásával, ami gazdasági következményekkel is járhatott. A több mint 200 ezer magyar ajkú vagy magyarországi gyökerekkel rendelkező izraeli állampolgár kapcsolata Magyarországgal, nem utolsósorban a tőlük származó vagy a rajtuk keresztül Magyarországra irányuló közvetlen tőkebefektetések és a műszaki-tudományos együttműködés lehetősége azonban sokat nyomott a latban. A magyar megfontolások között kiemelt helyen szerepelt Izrael „nyugati” beágyazottsága, ami a magyar vezetés szerint segíthette Magyarországot a nyugat-európai államokhoz és szervezetekhez történő közeledésében. A szovjet jóváhagyásra pedig azért volt szükség, hogy mindez ne Magyarország „keleti” szövetségi rendszere, a KGST és a Varsói Szerződés rovására történjen. Miután kiderült, hogy Gorbacsov nem ellenzi a magyar–izraeli kapcsolatfelvételt, először 1988-ban érdekképviselői iroda nyílt, majd 1989-ben az 1967-ben megszakadt diplomáciai viszony rendezésére is sor került.

Tarrósy István írása Pik Botha dél-afrikai külügyminiszter 1990. januári budapesti munkalátogatására koncentrál. A látogatás előzményeit, lefolyását és hatását vizsgálva azt mutatja be, hogy a Dél-afrikai Köztársaság milyen szerepet játszott a magyar külpolitikai mozgástér bővítésében. A magyar politika a Dél-afrikai Köztársaságot elsősorban exportpiacként és modern technológiaforrásként vette számításba. A diplomáciai kapcsolat felvételére viszont csak 1991 nyarán, néhány héttel az apartheid eltörlése után kerülhetett sor. Az egykori szovjet tömb országai közül így is Magyarország volt az első, amely hivatalos kapcsolatot létesített a Dél-afrikai Köztársasággal. Néhány éven belül az összes volt szocialista ország, beleértve a Szovjetunió felbomlása után függetlenné vált egykori szovjet tagköztársaságokat is, diplomáciai viszonyt létesített vele. Egyébként a magyar–dél-koreai közeledés is beleillik a szovjet tömbhöz tartozó kelet-közép-európai államok kapcsolatkeresési folyamatába. Az 1989. februári magyar–dél-koreai diplomáciai kapcsolatfelvételt még abban az évben követte a lengyel–dél-koreai diplomáciai viszony létrehozása.

A kapcsolatfelvétel minden relációban az óvatos puhatolózás, az együttműködés körének fokozatos bővítése, röviden a kis lépések politikája jegyében zajlott. Először a kultúra, a tudomány és a sport területén került sor nyitásra. Művészeket, tudósokat, újságírókat, televíziós forgatócsoportokat hívtak meg egymás országába, és ezzel párhuzamosan megindult a gazdasági szakemberek párbeszéde is. Dél-Korea esetében a kapcsolatépítést alapvetően meghatározta a Nemzetközi Olimpiai Bizottság 1981-es döntése, amelynek értelmében az 1988-as nyári olimpiai játékokat Szöul rendezhette meg.

A kapcsolatépítés informális jellegét az mutatta, hogy nem állami szervezet, hanem formálisan a köztestületként, érdekvédelmi szervezetként működő Magyar Gazdasági Kamara, valamint a Marjai József miniszterelnök-helyettes bizalmasaként informális diplomáciai feladatokat is ellátó Demján Sándor, a Magyar Hitelbank elnöke járt el a magyar állam nevében. Mind Dél-Korea, mind a Dél-afrikai Köztársaság esetében a gazdasági élet vezetői voltak a hivatalos diplomáciai kapcsolatfelvétel megalapozói. A közvetlen kapcsolatépítést a szovjet szövetségi rendszerhez tartozás lehetetlenné tette, de Moszkvában szemet hunytak a közvetett úton történő, informális kapcsolatépítés fölött. Talán ennek is tulajdonítható, hogy a Dél-afrikai Köztársasággal és Izraellel (valamint Tajvannal) folytatott puhatolózó tárgyalások egyik fő helyszíne Bécs volt.

Magyarország és Kína diplomáciai viszonya sosem szakadt meg, de a szovjet-kínai ellentétek idején a pártkapcsolatok teljesen megszűntek, az államközi kapcsolatok pedig az 1960-as évek végén minimális szintre csökkentek, és az 1970-es években is csak nagyon lassan indultak javulásnak. A politikai kapcsolatok rendezésére 1987-ben került sor Cso Ce-jang (Zhao Ziyang) megbízott pártfőtitkár és kormányfő magyarországi, valamint Kádár János kínai útjával. A két ország együttműködésében az előrelépés egyik eleme a gazdasági kapcsolatok spektrumának bővítése volt, amibe a győri Rába Magyar Vagon- és Gépgyár kínai vendégmunkásprogramja is beleillett. Isaac Bershady és Vámos Péter tanulmánya ezt a történetet mutatja be az 1987-es ígéretes kezdetektől a program idő előtti, 1990-es befejezéséig.

Vámos Péter

HUNGARY'S FOREIGN POLICY OPENING IN THE SECOND HALF OF THE 1980S

The four papers in this issue are based on the presentations in the panel "Hungary's Foreign Policy Opening in the second half of the 1980s" at the National Conference on Contemporary History entitled *Kádár-era, Kádárism, limited room for manoeuvre: a Hungarian model?* held in Miskolc, Hungary on 1–3 September 2022. The idea for the panel came from ambassador Sándor Mátyus, a close associate of Gyula Horn in the 1980s. According to Mátyus, the opening up of the country during Horn's time as Secretary of State and then Minister of Foreign Affairs in the late 1980s can be regarded as a "regime change" in Hungarian foreign policy. Hungary established relations with several countries and territories with which diplomatic relations, or even contacts, were considered taboo in the Soviet bloc at the time.